

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Психологічні особливості самоусвідомлення особистості

Кваліфікаційна робота (проєкт)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-431 групи
Спеціальності: 053 Психологія

Освітньо-професійної програми:
Психологія

Юлія БУКАРЕВА

Керівник: к.психол.наук, доц.
Вікторія КАЗІБЕКОВА

Рецензент: к.психол.наук, доц.
Іван КРУПНИК

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОУСВІДОМЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	5
1.1. Психологічна сутність поняття «самоусвідомлення».....	5
1.2. Особливості структури самоусвідомлення особистості.....	10
Висновки до першого розділу.....	15
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОУСВІДОМЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ВІЦІ РАННЬОЇ ДОРΟΣЛОСТІ.....	16
2.1. Особливості вибірки та загальна процедура дослідження.....	16
2.2. Кількісний та якісний аналіз результатів.....	20
Висновки до другого розділу.....	40
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45
ДОДАТКИ	
Додаток А «Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету»	51

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема обґрунтування процесів самостановлення, розвиток базових компонентів самосвідомості, формування самоусвідомлення особистості залишається до сьогодні актуальною у наукових психологічних дослідженнях.

Сучасне суспільне життя характеризується динамічністю, інтенсивним розвитком, підвищенням вимог до особистості, потребою у вмінні людини швидко адаптуватися у складних умовах, приймати відповідальність, творчі рішення в стресових ситуаціях для успішної професійної діяльності. Тому особистість має бути впевненою в собі, стресостійкою, мати адекватну самооцінку, добре розвинену самосвідомість. Тому в умовах сучасного життя важливим постає питання особливості самоусвідомлення особистості, оскільки самоусвідомлення впливає на сприйняття оточуючого середовища, ефективність професійної діяльності, взаємопов'язане з усіма психічними процесами та особистісними властивостями, якостями.

Загальна проблематика самосвідомості особистості посіла значне місце в теорії психології завдяки працям О. Агафонова, Р. Бернса, Я. Гошовського, У. Джемса, І. Кона, А. Лищенко, В. Столін, О. Продан, К. Роджерса, С. Рубінштейна, І. Чеснокова, З. Фрейда, Т. Шибутані, Є. Шорохова, К. Юнга, В. Ядова, Е. Цибух та інших.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні особливостей самоусвідомлення особистості у віці ранньої дорослості.

Для досягнення мети, ми поставили перед собою виконання наступних завдань:

1. На основі сучасних літературних джерел розглянути поняття «самоусвідомлення».

2. Ознайомитися зі структурою процесу самоусвідомлення особистості.

3. Емпірично вивчити особливості самоусвідомлення особистості у віці ранньої дорослості, дослідити статеві відмінності.

4. Сформулювати висновки теоретичного та емпіричного дослідження.

Об'єкт дослідження – самосвідомість особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості самоусвідомлення особистості.

У дослідженні використані наступні **методи дослідження**:

- теоретичні – теоретичний аналіз наукової літератури з теми дослідження, аналіз, синтез та узагальнення теоретичних підходів;

- емпіричні – психодіагностична методика «Хто Я?» М. Куна та Т. Макпартленд, методика дослідження самовідношення В. В. Століна, С. Р. Пантелеєва, опитувальник «Дослідження вольової саморегуляції» О. Зверькова та Є. Ейдмана, методика «Стратегії самоствердження особистості» Є. Нікітіна, Н. Харламенкової.

- методи математико-статистичної обробки даних: ϕ – критерій Фішера.

Практичне значення: отримані результати будуть корисними для роботи практичного психолога в консультативній практиці. Ці дані в перспективі можна використати для складання корекційної програми направленої на подолання деструктивних станів особистості, що сприятиме розвитку особистості.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів (теоретичного та практичного), висновків, списку використаних джерел, що нараховує 38 джерел.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОУСВІДОМЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Психологічна сутність поняття «самоусвідомлення»

На сьогодні, враховуючи темпи розвитку сучасного суспільства, значно збільшився науковий інтерес саме до внутрішнього світу особистості, її самосвідомості, що виступає регулятором думок та поведінки. Досить суттєво збільшилася кількість наукових праць за останні роки у напрямку вивчення свідомості та самосвідомості, розвитку самосвідомості у зростаючої особистості.

Сучасній психологічній науковій думці надається таке визначення терміну самосвідомості як «процес усвідомлення особистістю самої себе в усій багатогранності своїх індивідуальних особливостей, усвідомлення своєї сутності й місця в системі численних суспільних зв'язків» [29, с. 141]. У процесі самоусвідомлення формується та виокремлюється Я-особистість як утворення деякої цілісності, неподільності, єдності внутрішнього і зовнішнього буття. Через самоусвідомлення особистість може сприймати себе як об'єкт, здатна побачити себе немов очима стороннього людини, що спостерігає, як сприймають зі сторони навколишнє середовище [3].

Проблемі самосвідомості особистості присвячена низка теоретичних та емпіричних досліджень, що розглядають особливості утворення та формування самосвідомості, її проявів на різних етапах психологічного розвитку особистості (Л.Божович, М. Боришевський, Т. Говорун, Я. Гошовський, Т. Драгунова, О. Ковальов, А. Лещенко, О. Продан, С. Рубінштейн, А. Спіркін, Н. Трофименко, П. Чамата, І. Чеснокова та інші).

Вітчизняні вчені виділяють наступні критерії розвиненої самосвідомості особистості:

1. Здатність особистості до опосередкованості, контролю своєї поведінки, високого рівня саморегуляції.
2. Ефективне функціонування механізмів захисту, а також їх можливість до перевтілення в механізми самоконтролю, які усвідомлюються та підпорядковуються від несвідомого свідомому.
3. Здатність особистості не лише до отримання нового знання, свідомого засвоєння досвіду, але й до формування особистістю самої себе [28].

Також слід зазначити, що самосвідомість має рівневу будову.

I. Кон формулює рівневу концепцію «Я-образу», використовуючи поняття установки [8].

В цілому «Я-образ» розуміється як установча система; установки містять в собі три компоненти: когнітивний, афективний і поведінковий (готовність до дій щодо об'єкта). Нижній рівень «Я-образу» являє собою несвідомі установки, що представлені в переживанні та асоціюються в психологічній науці з почуттями і емоційним ставленням до себе; вище знаходяться усвідомлені установки та самооцінка окремих якостей та характеристик; далі ці окремі самооцінки поєднуються та утворюють відносно цілісний образ; і, зрештою, сам цей «Я-образ» влітається у загальну систему ціннісних орієнтацій особистості, що безпосередньо пов'язані з усвідомленням людиною власних цілей свого життя і діяльності та необхідних засобів, що сприятимуть досягненню цих цілей [6].

Когнітивний елемент Я-концепції представлений образом Я, тобто уявленням індивіда про самого себе, про своє тіло, про свої характерні якості, що відрізняють та індивідуалізують його від інших, про свої соціальні відносини.

Оціночний (афективний) елемент Я-концепції представлений у вигляді самооцінки – афективної реакції на особисте уявлення, що може

мати досить різноманітну інтенсивність, оскільки певні риси образу Я можуть породжувати більш-менш приємні емоції, що пов'язані з їх прийняттям або відкиданням.

Поведінковий елемент Я-концепції являє собою конкретні дії, що можуть бути зумовлені способом Я та самооцінкою. Вони направлені на отримання підтвердження про власні уявлення про самого себе, таким чином формуючи певний стиль поведінки особистості та сам механізм формування поведінкових реакцій. Також слід зазначити, що довкола образу Я формується певний вид психологічних захистів особистості, що направлені на збереження даного образу, саме тому стиль поведінки особистості являє собою сукупність дій, що направлені саме на стабілізацію та розвиток прийнятих уявлень про себе [7].

Кожен з елементів (компонентів) Я-концепції особистості може існувати в трьох модальностях:

- Я-реальне: правдиві уявлення індивіда про те, яким він дійсно є.
- Я-дзеркальне (соціальне): уявлення індивіда про те, як його бачать інші люди.
- Я-ідеальне: уявлення індивіда про те, яким саме він хоче стати [6].

Усвідомлення себе як особистості відбувається в результаті розвитку самосвідомості, що виникає в наслідок розвитку свідомості людини. Зазвичай поняття самоусвідомлення розглядається вченими як «знання про самого себе» чи «усвідомлення особистістю самої себе». Проте варто зазначити, що самоусвідомлення особистості з одного боку виступає як акт свідомості, предметом якого є сама її діяльність, а з іншого боку – усвідомлення себе як особистості, власного місця, життєвих орієнтирів.

На думку, В. Ягупова самоусвідомлення – це «усвідомлення себе як особистості та свого місця й життєвих орієнтирів у суспільній діяльності. Самоусвідомлення є вищим рівнем розвитку свідомості та

складається з трьох взаємопов'язаних процесів: самопізнання, самоактуалізація та саморегуляція, які мають діяти узгоджено. Провідною серед них виступає вольова сфера, що регулює поведінку та діяльність особистості. Воля активізує діяльність особистості згідно з її настановами, мотивами поведінки, професійними завданнями. Тобто, самоусвідомлення – це фокусування свідомості на психічних процесах, на тих чуттєвих образах дійсності, які особистість завдяки їм отримує» [38, с. 326].

О. Тіхонова самосвідомість визначала як «суб'єктивний стан, перебуваючи в якому особистість усвідомлює що-небудь» [34, с. 41].

За І. Кантом самоусвідомлення характеризується як «синтетична єдність апперцепції, як єдність усвідомлених сприйнять суб'єкта, здійснене через співвідношення цих сприймань до факту «Я мислю»; є трансцендентальною, випереджає досвід, виступає загальною та необхідною його умовою» [8, с.163].

Отже, самоусвідомлення людини є важливим структурним компонентом особистості, завдяки якому особа здатна сприймати вплив навколишнього середовища, розуміючи свої можливості, здатна самостійно визнавати характер та міру власної активності, що спрямовані на оволодіння соціальним досвідом та поведінкою в соціумі.

Тобто, самоусвідомлення значно сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості, сталості, гармонізації, прийняття та тотожності себе як особистості в минулому, теперішньому та майбутньому. Впливає на інтерпретацію набутого досвіду, формує власні очікування щодо себе та власної поведінки. Також особливості самоусвідомлення особистості мають значний вплив потенціал особистісного зростання людини та можливості професійного становлення.

Самоусвідомлення є необхідною умовою цілісності формування внутрішнього світу особистості. Воно пов'язане з поняттям

ідентичність, що має три модальності: психофізіологічна, соціальна та особистісна ідентичність. Психофізіологічна ідентичність полягає в єдності та наступності фізіологічний та психічних процесів і структури організму. Соціальна ідентичність представляє собою систему властивостей, що допомагають особистості стати соціальним індивідом та припускає розподіл індивідів щодо приналежності до соціальних статусів, соціально-класової (розподіл може бути об'єктивним, а може бути й суб'єктивним). Особистісна ідентичність описує єдність та наступність життєдіяльності, мотивів, смисложиттєвих установ людини, що усвідомлює себе як «самість». Психофізіологічна та соціальна ідентичність можуть бути описані об'єктивно, а особистісна ідентичність – це суб'єктивна реальність. Розмежовування «Я» та «не-Я» може мати конкретну характеристику лише в межах внутрішнього світу людини, враховуючи особливості її життєвих ситуацій [17].

Самоусвідомлення особистості взаємопов'язане із самовизначенням, самоідентифікацією. Розвиток самоусвідомлення починається в підлітковому і юнацькому віці. А. Реан описує розвиток самоусвідомлення в юнацькому віці на основі чотирьох принципів: інтеріоризація (уявлення про себе залежить від того як оцінюють особу оточуючі; під впливом позитивних оцінок – самооцінка підвищується, а негативних – навпаки, знижується), соціальне порівняння, самоатрибуція, смислова інтеграція життєвих переживань [21].

Також варто зазначити, що О. Продан виокремлює в своїх працях чинники, які обумовлюють сутність самоусвідомлення: «1) зовнішній предметний і духовний світ, природні, соціальні і духовні явища, які відбиваються у свідомості у вигляді конкретно-чуттєвих і понятійних образів; 2) соціокультурне середовище, загальні поняття, етичні, естетичні установки, соціальні ідеали, правові норми, накопиченні суспільством знання; засоби, способи, форми пізнавальної діяльності; 3) весь духовний світ індивіда, його властивий унікальний досвід життя і

переживань; 4) мозок як макроструктурна природна система, яка складається із безлічі нейронів, їх зв'язків і забезпечує на клітинному (або клітинно-тканинному) рівні організації матерії здійснення загальних функцій свідомості» [20, с. 558].

Отже, самоусвідомлення – це усвідомлення особистістю своєї ідентифікації, власної автономності. Самоусвідомлення представляє собою деяку дія, акт, за допомогою якого всі процеси та предмети, що може сприймати особистість, належать до того, що можна назвати «Я». Тобто, розвиток самоусвідомлення – це рух від невідання про себе до все більшого та глибокого самопізнання, що поєднується із самооцінкою.

1.2. Особливості структури самоусвідомлення особистості

Важко не погодитись із думкою О. Спіркіна, який вважає, що «здатність до самоусвідомлення та самопізнання – це винятковий здобуток людини, яка в своїй самосвідомості усвідомлює саму себе як суб'єкта свідомості, спілкування і дій, стає у безпосереднє відношення до самої себе. Тільки в цій формі і може існувати самоусвідомлення, основна особливість якої в тому, що вона орієнтована на осмислення людиною своїх вчинків, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, свого становища в суспільстві. Самоусвідомлення – знання людини про саму себе. Завдяки самоусвідомленню людина сприймає себе як індивідуальну реальність, відокремлену від природи та інших людей. Вона стає існуючою не тільки для інших, але й для себе. Самоусвідомлення пов'язане зі здатністю подивитись на себе з боку» [28, с. 193].

Самоусвідомлення є багатомірним утворенням, що має свою структуру. Існує значна кількість поглядів щодо її структури. Дослідження структури самоусвідомлення особистості спочатку

ґрунтувалися на даних класичної психології. Зазвичай виокремлюють наступні компоненти: усвідомлення своєї ідентичності, власного «Я» як діяльнісного, усвідомлення своїх психічних властивостей та соціально-моральна самооцінка [18].

І. Чеснокова, досліджуючи проблему самоусвідомлення особистості, розкрила її структурні елементи. Вчена вважає, що самоусвідомлення являє собою єдність трьох компонентів: пізнавального (самопізнання), емоційно-ціннісного (самоствавлення) і дієво-вольового чи регулятивного (саморегуляція). На її думку, з точки зору психологічного аналізу, «самоусвідомлення – це складний психічний процес, суть якого полягає у сприйнятті особистістю багатьох «образів» самого себе в різних ситуаціях діяльності й поведінки, у всіх формах взаємодії з іншими людьми та в поєднанні цих образів у єдине цілісне утворення – уявлення, а потім у поняття свого власного «Я» як суб'єкта, що відрізняється від інших суб'єктів. У результаті розгорнутих актів самоусвідомлення, яке стає все більш складним, в міру збільшення кількості образів, що інтегруються в уявлення і поняття про самого себе, формується все більш бездоганний, глибокий і адекватний образ власного «Я»» [37, с. 126].

Т. Титаренко зазначає, що самоусвідомлення складається із двох груп елементів, а саме: елементарні когнітивні – оцінні структури та амбівалентні (мультивалентні), що формуються за оцінками елементи. Він також стверджує, що структура самоусвідомлення є переважно підсвідомим феноменом, оскільки точне та цілковите усвідомлення своєї особистості й переживань, психічних процесів і дій вимагається від людини тільки в деяких проблемних ситуаціях [33].

На наш погляд, цікавою є класифікація компонентів самоусвідомлення, запропонована І. Коном. Вона відрізняється від інших за критерієм диференціації структурних елементів самоусвідомлення. Він виділяє у структурі самоусвідомлення чотири

компоненти: «усвідомлення своєї totoжності, усвідомлення власного «Я», усвідомлення своїх психічних властивостей і певну систему соціально-моральних самооцінок» [8, с. 156]. Така кількість структурних компонентів категорії «самоусвідомлення», які умовно виділяються, не є остаточною.

О. Селезньова запропонувала наступну структуру самоусвідомлення особистості, що складається з таких компонентів як: когнітивний, емоційно-ціннісний і регуляторний. Когнітивний компонент самоусвідомлення полягає у раціональній оцінці себе як особистості, порівнянні себе з іншими, зіставлення власних якостей з внутрішнім еталоном. Емоційно-ціннісний компонент виступає поєднанням загального емоційного самоствавлення та самооцінки. Регуляторний компонент описує уявлення про себе в діяльності та спілкуванні, вміння керувати власною поведінкою [26]. Саме цю структуру самоусвідомлення особистості ми взяли за основу у нашому дослідженні.

В. Столін у структурі самоусвідомлення виокремлює наступні компоненти: «усвідомлення близьких та віддалених цілей, мотивів свого «Я» («Я» виступає як діючий суб'єкт); усвідомлення своїх реальних та бажаних якостей (реальне та ідеальне «Я»); пізнавальні, когнітивні уявлення про себе («Я» як спостережу вальний об'єкт); емоційне, чуттєве уявлення про себе» [31, с.104].

Л. Столяренко описує розвиток самоусвідомлення як багаторівневий процес. «Перший рівень – це безпосередньо-чуттєвий, є рівнем найпростішого самопізнання, що забезпечує самовідчуття процесів в організмі, психічних станів. Другий рівень – особистісний, містить в собі переживання про себе як особистість, якій притаманні сильні та слабкі сторони. Третій – інтелектуально-аналітичний. Це рівень усвідомлення змісту власних розумових процесів через самоспостереження та самоаналіз. І четвертий рівень – цілеспрямовано-

діяльний. Виступає симбіозом попередніх рівнів з виходом на мотивовану поведінку через самооцінку, самоконтроль, самокритику, самовираження» [32, с.407].

Н. Трофименко робить спробу узагальнити погляди вітчизняних та зарубіжних учених і розглядає самоусвідомлення як установче утворення, яке складається із трьох компонентів: когнітивного, афективного і поведінкового, які мають відносну незалежну логіку розвитку, однак у своєму реальному функціонуванні взаємопов'язані. Сама сутність образу «Я», риси, що формують його структурні характеристики, окреслюють як окрему самооцінку, так і узагальнене універсальне ставлення до себе, що виражається у формі самоприйняття чи самовідторгнення [16] (цит. за О. Продан).

Самоусвідомлення як результат часто описується в термінах «Я - концепції». Роздуми про те, що в «Я - концепції» поруч з самооцінкою ще можливо виокремити одну складову та назвати терміном «самоцінність», зазначені в роботах В. Сатір [25].

Р. Бернс виділяє когнітивну, афективну та поведінкову складові «Я - концепції». Когнітивна складова «Я - концепцій» описує уявлення індивіда про самого себе. Як правило, вони здаються йому переконливими незалежно від того, базуються вони на суб'єктивному сприйнятті чи об'єктивних знання, чи є вони істинними чи помилковими [2]. Людина завзято прагне отримувати від оточуючих свідчення, що підтверджують їхні Я – схеми, і представляють себе навколишнім людям таким чином, щоб зумовлювати ці свідчення.

Ми погоджуємося із твердженням Р. Бернса, що властивості, якими ми наділяємо власну особистість, зазвичай не є об'єктивними, і, напевно, з ними не завжди готові погодитись інші люди. Часто в намаганнях себе охарактеризувати, зазвичай, наявний міцний суб'єктивний оцінний момент. ««Я - концепція» – це не тільки константа, опис рис своєї особистості, але й вся сукупність їх оцінних характеристик та пов'язаних

з ними переживань» [2, с. 70]. Це питання досліджували і Л. Велс та Г. Маквелл. Вчені вивчали особливості утворення та формування почуття власної компетентності, уподобання та симпатії до себе.

Афективна складова установки наявна тому, що її когнітивна складова не приймається особистістю безпристрасно та апатично, а сприяє виникненню в ній оцінки і емоції, сила та потужність яких обумовлена контекстом та когнітивним змістом [19].

Дослідження Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна та В. М'ясищева доказують існування взаємодіяння афективних і когнітивних процесів у самосвідомості. Самосвідомість трактується як рухлива єдність знання та ставлення, інтелектуального й афективного. У працях цих учених, говорячи про взаємодію афективних та когнітивних процесів у самосвідомості, звертається увага на те, що емоційна та когнітивна оцінка формується при порівнянні уявлень людини, які утворилися стосовно власної «Я - концепції» [23].

Умовний поділ феномену самоусвідомлення на різну кількість структурних компонентів не змінює сутність, зміст, функції самоусвідомлення, а навпаки – дозволяє науковцям більш диференційовано вивчати дане явище.

Отже, розмаїття наукових поглядів щодо структури самоусвідомлення дозволяє нам більш чітко зрозуміти сутність феномену «самоусвідомлення» саме через виділення когнітивного, емоційно-цінісного (самоствавлення) та регуляторного його компонентів. Самоствавлення особистості реалізується через афективну складову самоусвідомлення, яка нерозривно пов'язана з когнітивним компонентом, оскільки саме через сформовані знання про самого себе виникає ставлення до своєї особистості, яке може бути різного емоційного забарвлення (позитивного чи негативного) та рівня адекватності.

Висновки до першого розділу

Самосвідомість – це знання людини про саму себе. Самоусвідомлення – це усвідомлення особистістю своєї ідентифікації, власної автономності. Самоусвідомлення представляє собою деяку дія, акт, за допомогою якого всі процеси та предмети, що може сприймати особистість, належать до того, що можна назвати «Я».

Самоусвідомлення людини є важливим структурним компонентом особистості, завдяки якому особа здатна сприймати вплив навколишнього середовища, розуміючи свої можливості, здатна самостійно визнавати характер та міру власної активності, що спрямовані на оволодіння соціальним досвідом та поведінкою в соціумі.

Самоусвідомлення особистості пов'язане з поняттям ідентичність, самовизначення, самоідентифікація.

Нами також розглянуто чинники, що обумовлюють зміст самоусвідомлення: зовнішній предметний та духовний світ, соціокультурне середовище, естетичні установки, соціальні ідеали, накопиченні знання, життєвий досвід, власні переживання.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що самоусвідомлення є багатомірним утворенням, що має свою структуру. Існує значна кількість поглядів щодо структури. Нами було розглянуто запропоновані структури самоусвідомлення особистості таких авторів: І. Чеснокової, Т.Титаренко, І. Кона, О. Селезньової, В. Століна, Л. Столяренко. За основу взято структуру самоусвідомлення особистості О. Селезньової. Авторка стверджує, що структура складається з таких компонентів як: когнітивний, емоційно-ціннісний і регуляторний.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОУСВІДОМЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ВІЦІ РАННЬОЇ ДОРОСЛОСТІ

2.1. Особливості вибірки та загальна процедура дослідження

У другій частині нашого дослідження ми поставили за мету емпірично дослідити особливості емоційного-ціннісного, регуляторного та когнітивного самоусвідомлення особистості у віці ранньої дорослості.

Наше дослідження проводилося в місті Херсоні. Емпіричну вибірку склали 43 особи у віці 23-26 років. З них 30 жінок та 13 чоловіків.

Самоусвідомленість – це знання людини про саму себе. Саме самоусвідомлення допомагає людині сприймає себе як індивідуальну реальність, що є відокремлена від природи та інших людей, що оточують. Людина стає існуючою для себе, а не тільки для навколишніх [18].

Ми взяли за основу нашого дослідження погляди О. Селезньової, яка виділила когнітивний (раціональна оцінка себе як особистості), емоційно-ціннісний (загальне емоційне самоставлення) та регуляторний (вміння керувати власною поведінкою, уявлення про себе в діяльності та спілкуванні) компоненти самоусвідомлення особистості [26].

Для досягнення поставленої мети нами були використані наступні методи:

1. Методика дослідження самовідношення В. Століна, С. Пантелеєва (дослідження емоційно-ціннісного компонента самоусвідомлення) [30].

2. Тест «Хто Я?» М. Куна і Т. Мак-Партленда (дослідження когнітивного компонента самоусвідомлення) [24].

3. Опитувальник «Дослідження вольової саморегуляції» О. Зверькова та Є. Ейдмана (дослідження регуляторного компонента самоусвідомлення) [15].

4. «Стратегії самоствердження особистості» Є. Нікітіна, Н. Харламенкової (дослідження регуляторного компонента самоусвідомлення) [36].

5. Методи математико-статистичної обробки даних: ϕ – критерій Фішера для дослідження значимих розбіжностей [27].

Багатовимірний опитувальник дослідження самоствавлення був створений В. Століним, С. Пантілеєвим в 1989 році, містить в собі 110 тверджень, що розподілені на 9 шкал. Методика призначена для вивчення сфери самосвідомості особистості, яка поєднує в собі різні (емоційні, когнітивні, динамічні, інтегральні) аспекти.

Опитувальник містить наступні шкали:

Шкала 1 «внутрішня чесність» (відкритість) – містить 11 пунктів, описує самовідношення, поведінку, які з точки зору моральних норм особистості є для неї знаними та насилу допускаються до усвідомлення.

Шкала 2 «самовпевненість» - відображає уявлення особистості про себе як самостійну, вольову, енергійну, надійну людину, котру є за що себе поважати.

Шкала 3 «самокерівництво» - відображає уявлення про те людина сама по собі є основним джерелом активності і результатів як власної діяльності, так і власної особистості.

Шкала 4 «дзеркальне Я» (відбите самоствавлення) - описує пункти, що пов'язані з очікуваним ставленням до себе з боку інших людей.

Шкала 5 «самоцінність» - відбиває емоційну оцінку себе, свого Я на основі внутрішніх інтимних критеріїв любові, духовності, багатства внутрішнього світу.

Шкала 6 «самоприйняття» - вказує про особливості відношення особистості до себе.

Шкала 7 «Самоприв'язаність» - свідчить про особливості Я-концепції досліджуваних.

Шкала 8 «внутрішня конфліктність» - вказує на наявність або відсутність внутрішніх конфліктів.

Шкала 9 «самозвинувачення» - є описує наявність або відсутність аутосимпатії, незважаючи на високу самооцінку власних якостей.

При факторизації матриць інтеркореляцій значень шкал визначаються три незалежних фактора: самоповагу, аутосимпатію та внутрішню невпорядкованість [30].

Тест М. Куна і Т. Мак-Партленда «Хто Я?» застосовується для вивчення самоусвідомлення особистості у віці ранньої дорослості (когнітивний компонент самоусвідомлення).

Досліджуваний протягом 12 хвилин має дати 20 різних відповідей на питання «Хто Я такий». Унаслідок контент-аналізу результатів можуть бути виокремлені такі категорії: соціальні групи (стать, вік, національність, релігія, професія); світоглядні позиції; інтереси та захоплення; прагнення та цілі; самооцінка [24].

Далі в своїй роботі ми використовували **опитувальник «Дослідження вольової саморегуляції» О. Зверькова та Є. Ейдмана** [15], щоб дослідити регуляторний компонент самоусвідомлення особистості, тобто з метою діагностування міри володіння своєю поведінкою в різноманітних ситуаціях, вміння свідомо керувати власними діями, станами та бажаннями.

Опитувальник складається із 30 тверджень, на кожне з яких досліджуваному пропонується дати відповіді «так» або «ні». Сума балів, що одержується за допомогою підрахунку відповідей, що співпали з ключем для шкали чи субшкал визначає рівень їх сформованості. В опитувальнику є 6 завуальованих тверджень. Через це сумарний бал за шкалою «вольова саморегуляція» знаходиться в діапазоні від 0 до 24 балів, за субшкалою «наполегливості» – в межах від 0 до 16 балів та за субшкалою «самовладання» – від 0 до 13 балів. Рівні сформованості вольової саморегуляції у досліджуваних осіб визначаються порівнянням

із середніми значеннями кожної шкали. Якщо вони являють собою більше половини максимально можливої суми співпадінь, то цей показник свідчить про наявність високого рівня розвитку загальної саморегуляції, наполегливості чи самовладання. Для шкали «вольова саморегуляція» ця величина становить 12, для субшкали «наполегливість» – 8, а для субшкали «самовладання» – 6 [15].

Автори опитувальника трактують вольову саморегуляцію як міру опанування особистою поведінкою в різнорідних ситуаціях, вміння свідомо керувати власними діями, бажаннями, станами.

Субшкала «Наполегливість» описує силу намірів людини, її бажання та прагнення завершити справу, яку було розпочато. На позитивному полюсі даної субшкали – особистості діяльні, активні, які наполегливо прагнуть до виконання поставленої мети, завдання, їх мобілізують труднощі, для них дуже важливо завершити розпочату справу, не звертаючи уваги на спокуси та альтернативи.

Субшкала «Самовладання» характеризує рівень довільного контролю емоційних реакцій особистості та станів. Високий бал властивий для люди емоційно стійких, які вміють дуже добре володіти собою в найрізноманітніших ситуаціях. Властиво наявність внутрішнього спокою, упевненості в собі [15].

Опитувальник «Стратегії самоствердження особистості»
Є. Нікітіна, Н. Харламенкової, даний опитувальник вивчає особливості самоствердження людини, а також регуляторний компонент самоусвідомлення особистості.

Опитувальник являє собою список з 36 питань, для кожного питання 5 тверджень, з яких потрібно вибрати один вірний для досліджуваного. У результаті автори виділяють три стратегії самоствердження, тобто три типи особистості: стратегію самоліквідації, конструктивну стратегію та агресивну стратегію [36].

Методи математико-статистичної обробки даних. ϕ – критерій Фішера рекомендований у використанні для співставлення двох вибірок за частотою виразності факту, який вивчає дослідник.

Критерій надає оцінку достовірності відмінностей між відсотковими частками емпіричних вибірок, в яких діагностовано факт, який ми вивчаємо.

Сутність кутового перетворення полягає в переведенні відсоткових часток у величини центрального кута, який вимірюється в радіанах. Більшій відсотковій частці буде відповідати більший кут ϕ , а меншій частці – менший кут.

Критерій ϕ^* дозволяє визначити, чи насправді один із кутів статистично достовірно перевищує інший при даних об'ємах вибірок.

Обмеження критерію ϕ^*

1. Жодна із зіставлених часток не має дорівнювати нулю.
2. В критерії ϕ верхня межа відсутня. Нижня межа має бути не менше 2-х спостережень в одній із вибірок [27].

2.2. Кількісний та якісний аналіз результатів

Під час проведення *методики самовідношення В. Століна, С. Пантелеєва* нами були отримані наступні результати для діагностики емоційно-ціннісного компонента самоусвідомлення особистості у віці ранньої дорослості. Отримані результати зображені на рис. 2.1.

Отже, отримані результати вказують на те, що у більшості молоді (56 %) за шкалою «відкритість» діагностовано низький рівень; 33 % мають високий рівень і 11 % досліджуваних – середній рівень. За шкалою «самовпевненість» більшість молоді у віці 23-26 років (67 %) мають також низький результат; 16 % досліджуваних осіб мають високий та 16 % досліджуваних осіб – середній рівень. За шкалою «самокерівництво» більшості досліджуваної молоді (67 %)

діагностовано високий рівень; 16 % досліджуваних мають середній і 16 % досліджуваних осіб – низький рівень. За шкалою «дзеркальне Я» більшість досліджуваних (70 %) мають низький показник; 16 % досліджуваних – середній; 14 % досліджуваної молоді має високий рівень. Самоцінність більшості молоді у віці 23-26 років має низький рівень (67 %); для 26 % досліджуваних властиво середній рівень і лише 7 % досліджуваних осіб мають високий рівень.

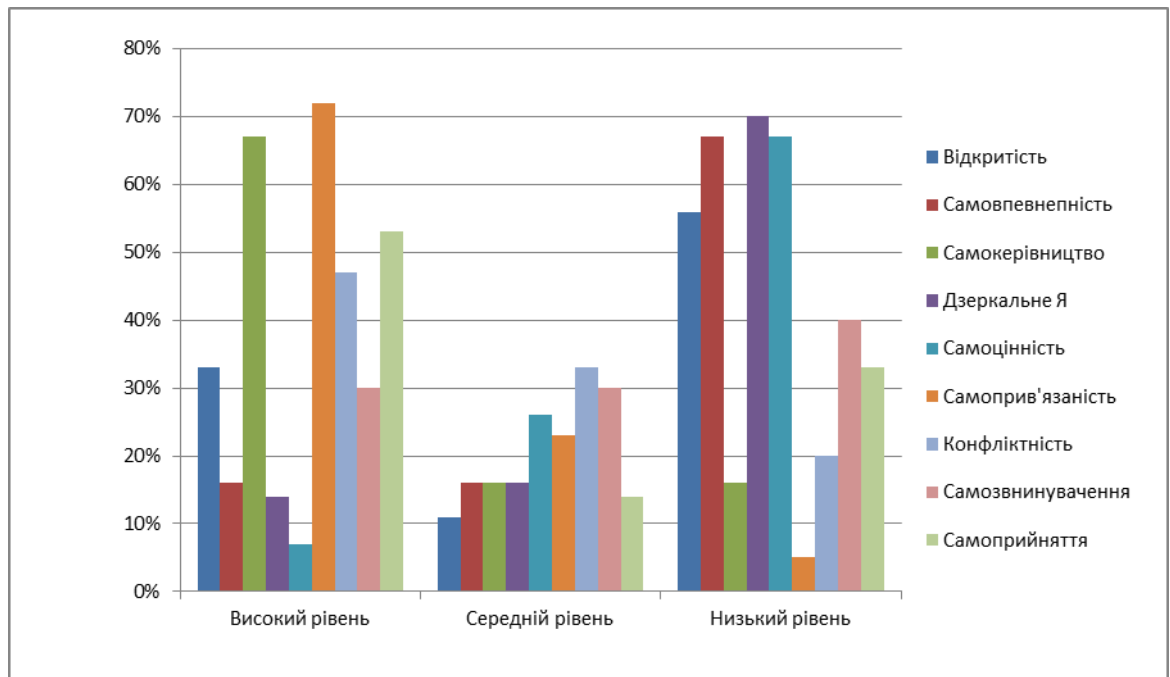

Рис. 2.1 Результати дослідження молоді у віці ранньої дорослості за методикою самовідношення В. В. Століна, С. Р. Пантелеєва (у %)

Що стосується самоприв'язаності молоді у віці ранньої дорослості, то більшість з них (72 % досліджуваних) мають високий показник; 23 % досліджуваних середній і лише 5 % досліджуваних осіб мають низький рівень. Конфліктність більшості молоді у віці 23-26 років (47 % досліджуваних) має також високий рівень; 33 % досліджуваних мають середній рівень і 20 % досліджуваних осіб мають низький рівень. За шкалою «самозвинувачення» більшість досліджуваних (40 %) мають низький рівень; 30 % досліджуваних мають середній та 30 % досліджуваних – високий рівень. Що стосується самоприйняття, то

більшість молоді (53 % досліджуваних) мають високий показник; 33 % досліджуваних мають низький і 14 % досліджуваних – середній рівень.

Таким чином ми можемо діагностувати:

1. За шкалою «відкритість» більшість молоді у віці ранньої дорослості (56 % досліджуваних) мають низький рівень. Це вказує на глибоке усвідомлення Я, підвищену рефлексивність і критичність молоді у віці 23-26 років, здатність їх не приховувати від себе та інших навіть неприємну інформацію, попри її значущість. Тобто більшість молоді мають внутрішню відвертість.

2. За шкалою «самовпевненість» більшість досліджуваних (67 %) також мають низький показник, а це свідчить про незадоволеність собою і своїми можливостями, про сумніви в здатності викликати повагу. Такі дані вказують на те, що молодь у віці ранньої дорослості достатньо невпевнені в собі та своїх можливостях.

3. Більшість молоді у віці ранньої дорослості (67 %) мають високий рівень самокерівництва. Високий бал за шкалою свідчить, що досліджувані чітко відчують та усвідомлюють власне «Я» як внутрішній стрижень, що інтегрує до організованості життєдіяльності, вважають, що їх доля знаходиться у власних руках; відчують обґрунтованість і послідовність своїх внутрішніх спонукань і цілей.

4. Відображення самоствавлення молоді (70 % досліджуваних мають низький рівень) (дзеркальне Я) вказує на уявлення досліджуваних осіб про те, що їх характер і доцільність не здатні викликати в інших повагу, симпатію, схвалення і розуміння. Це знов таки свідчить про деяку невпевненість у собі в молоді віком 23-26 років.

5. За шкалою «самоцінність» виявлено, що більшість досліджуваних осіб (67 %) мають також низький показник, це вказує про переоцінку свого духовного Я, сумнів у цінності власної особистості, відповідальність, що межує з байдужістю до свого Я, втрату інтересу молоді до свого внутрішнього світу.

6. Самоприв'язаність більшості молоді віком 23-26 років (72 %) має високий рівень прояву. Дані результати вказують про ригідність Я-концепції молоді, їх прихильності, небажання змінюватися на тлі загального позитивного ставлення до себе. Дані переживання часто супроводжуються прихильністю до неадекватного Я-образу. В останньому випадку тенденція до збереження такого образу – один із захисних механізмів самоусвідомлення.

7. Конфліктність більшості молоді у віці ранньої дорослості (47 %) також має високий показник. Високі значення за даною шкалою свідчать про наявність внутрішніх конфліктів у молоді, сумнівів, незгоди з собою, тривожно-депресивних станів, які супроводжуються переживанням почуття провини. Постійна незадоволеність і суперечки відбуваються через неадекватно занижену самооцінку, що викликає сумніви у власній здатності щось зробити, змінювати. Перебільшене самокопання і рефлексія зазвичай характеризуються загальним негативно забарвленим емоційним аспектом стосовно себе. Причому конфліктна аутокомунікація не тільки не приносить полегшення, але, навпаки, лише посилює негативні емоції.

8. Що стосується самозвинувачення досліджуваних, то більшість з них (40 %) мають низький результат. Це вказує на те, що молодь не має інтропунітивного самозвинувачення, адекватно відносяться до власних недоліків та невдач.

9. Останній показник вказує на те, що більшість досліджуваних (53 %) мають високий рівень самоприйняття. Високий полюс відповідає дружньому відношенню до себе у молоді, згоді із самими собою, схваленню своїх планів і бажань, безумовного прийняття себе таким, які є, нехай навіть з деякими недоліками.

Таким чином ми можемо стверджувати, що самоствавлення як прояв емоційно-ціннісного компонента самоусвідомлення молоді у віці ранньої дорослості полягає у наступному: більшість досліджуваних

мають підвищену рефлексивність і критичність; адекватно відносяться до власних недоліків та невдач; приймають себе такими, якими вони є. Та пропри це, мають незадоволеність своїми можливостями; вважають, що їх характер не здатний викликати повагу, симпатію в інших; не мають інтересу до свого внутрішнього світу; мають ригідність Я-концепції та мають внутрішній конфлікт, сумніви, що супроводжуються почуттям провини.

Слід зазначити, що нами було виявлено невідповідність, оскільки за попередніми шкалами (низький рівень самоствавлення, самовпевненості, самоцінності; високий рівень самоприв'язаності та конфліктності) було діагностовано, що більшість молоді у віці ранньої дорослості мають невпевненість в собі, сумніви у цінності власної особистості, ригідність Я-концепції, а за наступними шкалами (низький рівень відкритості, самозвинувачення та високий бал самоприйняття) виявлено, що молодь приймає себе такими, які вони є та адекватно відноситься до власних недоліків та невдач. Ми пов'язуємо це з тим, що також було виявлено у молоді у віці 23-26 років наявність внутрішніх конфліктів, що може бути підтверджено даною невідповідністю.

Далі ми аналізували отримані результати за окремими факторами самоствавлення досліджуваної молоді. Встановлені результати вказують про наступне (див. рис. 2.2.): більшість молоді у віці 23-26 років (56 % досліджуваних) мають низький рівень самоповаги; 33 % досліджуваних мають високий і 11 % досліджуваних мають середній рівень. Також встановлено, що 67 % досліджуваних у віці ранньої дорослості мають низький рівень аутосимпатії; 16 % досліджуваних мають високий та 16 % досліджуваних – низький рівень. Більшість молоді (47 % досліджуваних) мають середній рівень внутрішньої невпорядкованості; 33 % досліджуваних мають високий і 20 % досліджуваних мають низький рівень.

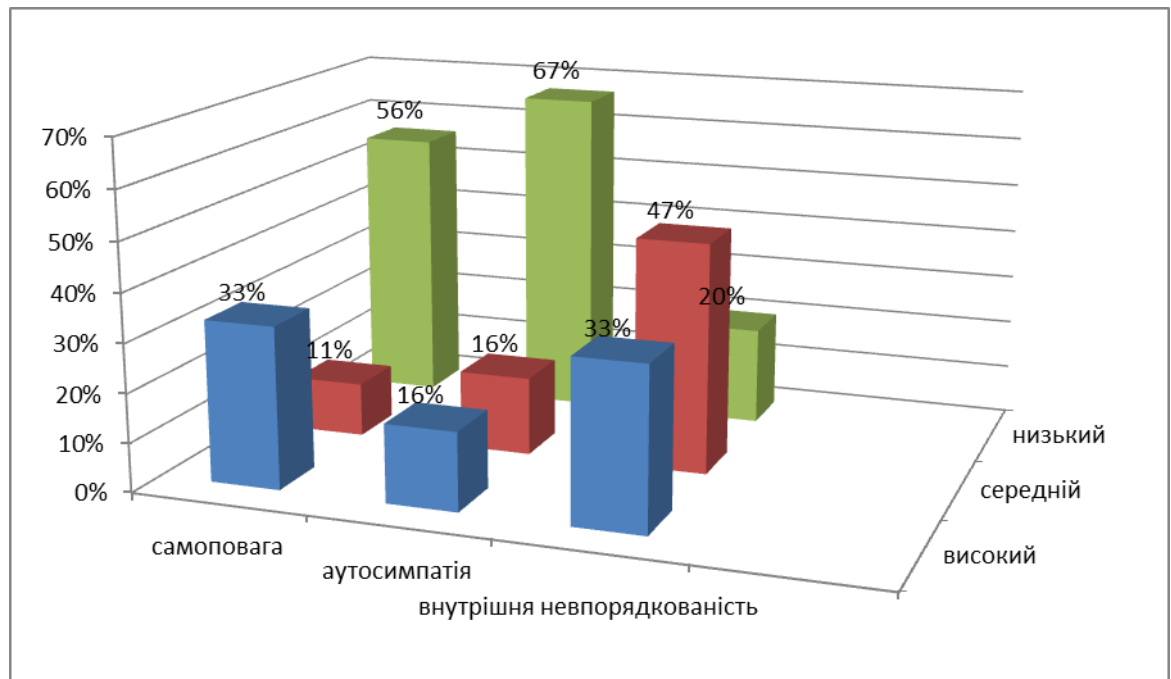

Рис. 2.2 Результати дослідження молоді за методикою самовідношення В. В. Століна, С. Р. Пантелєєва за окремими факторами (у %)

Отже, ми можемо стверджувати, що більшість молоді у віці ранньої дорослості (56 % досліджуваних) негативно відносяться стосовно соціально-нормативних критеріїв своєї особистості, а саме до власної моральності, успішності, волі, цілеспрямованості та соціального схвалення. Можливо це пов'язано саме з політичними, соціальними, демографічними змінами в суспільстві, що значно впливають на свідомість та самоідентичність молоді. В результаті цих змін виникає внутрішній конфлікт, що може викликати ефект соціальної бажаності та негативну оцінку власної моральності.

Що стосується аутосимпатії більшості молоді (67 % досліджуваних) – то вона також має низький результат. Це вказує на негативне емоційне ставлення молоді віком 23-26 років до себе, що може мати не усвідомлений аспект.

Показник внутрішньої невпорядкованості у більшості молоді (47 % досліджуваних) має середній рівень, а отже амбівалентне ставлення

молоді до себе не має крайньої виразності, що дозволяє досліджуваним почуватися комфортно.

За даними шкалами встановлено, що більшість молоді віком 23-26 років мають негативне ставлення до своєї моральності, волі, цілеспрямованості; мають негативне емоційне самоствавлення, але попри це почувуються комфортно в даній ситуації, що може вказувати на достатньо високий рівень адаптованості сучасної молоді.

Аналізуючи отримані результати окремо враховуючи статеві відмінності, встановлено, що чоловіки в віці ранньої дорослості більш позитивно ставляться до власного уявлення про себе, більш дружні стосовно свого Я, більш схильні приймати себе такими, як вони є, разом з усіма своїми недоліками, ніж жінки в цьому віці.

Для чоловіків в структурі самоствавлення пріоритетними є почуття симпатії, прихильності до себе. Найбільшу вираженість в самовідношенні жінок має показник за шкалою «дзеркальне Я», що означає важливість їх уявлень про те, наскільки вони здатні викликати схвалення і повагу з боку оточуючих.

Нами також було проведено порівняння отриманих результатів у жінок та чоловіків у віці ранньої дорослості за допомогою ϕ -критерія Фішера. Аналізуючи отримані дані слід зазначити, що нами було встановлено достовірні розбіжності за такими показниками, як: самоприйняття, аутосимпатія, внутрішня невпорядкованість, «дзеркальне Я».

Встановлено, що відсоткова доля чоловіків, що мають високий рівень самоприйняття, перевищує відсоткову долю жінок ($\phi_{em.} = 2,78$, при $p \leq 0,05$). Тобто, чоловіки в віці 23-26 років більш схильні мати дружнє відношення до себе, приймати себе такими, як вони є, не зважаючи на особистісні недоліки, більш схильні схвалювати свої плани та бажання, ніж жінки. Також слід зазначити, що відсоткова доля чоловіків, що проявляють аутосимпатію, значно більше ніж відсоткова доля жінок віком

23-26 років ($\varphi_{\text{ем.}} = 3,89$, при $p \leq 0,01$). А отже, для чоловіків у віці ранньої дорослості властиво більш позитивне емоційне ставлення, ніж для жінок в цьому віці. Встановлено достовірну розбіжність між відсотковою долею жінок у віці ранньої дорослості та відсотковою долею чоловіків за рівнем сформованості «дзеркального Я» ($\varphi_{\text{ем.}} = 2,56$, при $p \leq 0,05$). Тобто, ми можемо стверджувати, що для жінок більш властиво вважати, що їх характер та особистісні риси, не можуть викликати в оточуючих людей повагу, симпатію, розуміння. А отже, жінки є більш орієнтовані на думку навколишніх людей, на їх відношення стосовно них самих, на відміну від чоловіків. За показником «внутрішня непорядкованість» виявлено, що більшість чоловіків мають низький показник, ніж жінки в ($\varphi_{\text{ем.}} = 2,99$, $p \leq 0,05$).

Отже, ми можемо стверджувати, що самовідношення (як емоційно-ціннісний компонент самоусвідомлення) молоді в віці ранньої дорослості чоловічої статі у більшій мірі базується на власних емоціях, і в меншій орієнтоване на соціальну бажаність і ставлення інших людей, а у жінок ставлення від інших людей визначає їх міру любові до себе. З'ясовано, що більшість чоловіків у віці ранньої дорослості мають більш позитивне ставлення до своєї моральності, волі, цілеспрямованості, до себе, приймають себе разом зі своїми недоліками. А для жінок більш властиво мати негативне ставлення до своєї моральності, волі, цілеспрямованості, мати більш негативне емоційне самоставлення, але попри це почуваються комфортно в даній ситуації, що може вказувати на достатньо високий рівень адаптованості жінок.

За допомогою *методики М. Куна та М. Партленда «Хто Я?»* нам вдалося проаналізувати особливості когнітивного аспекту самоусвідомлення осіб у віці 23-26 років.

За отриманими результатами досліджуваної молоді ми виділяли основні категорії для аналізу. Категорії визначалися на основі повторень

висловлювань і на основі теоретичного уявлення про структуру особистості.

В підсумковому варіанті нами було виділено 8 категорій аналізу (кількість відповідей осіб у віці 23-26 років) та відповіді досліджуваних у відсотках (сімейний статус, зовнішність, моральні якості, роль у соціумі, професійний статус, майбутнє, узагальнені відповіді, відношення до себе).

Нами спочатку було розглянуто суб'єктивну оцінку власної ідентичності молоді у віці 23-26 років та було встановлено, що більшості досліджуваних (44 %) властиво середній рівень самопрезентації. Для покращення наочності отримані результати зображені на рис. 2.3. Для них характерно у своїх відповідях відображати як позитивні судження (наприклад, такі як: «добрий», «сміливий», «весела», «відповідальна», «товариська»), так і негативні («лінивий», «капризна»). Однак слід зазначити, що вони не зазначають різко негативних характеристик, таких наприклад, як: «товста», «ненавиджу людей», а їх негативні оцінки себе стосувалися частіше того, що б вони хотіли змінити. В цьому, на нашу думку, виражається наявність критичного ставлення до себе та прагнення до самовиховання.

Також слід зазначити, що їх відповіді зазвичай носили формальний, нейтральний характер, що стосувався соціальної ролі (наприклад, «донька», «син», «жінка», «студентка», «сестра», «мати», «онука» та інші). За даними характеристиками складно оцінити рівень самопрезентації молоді у віці ранньої дорослості. Дані відповіді є важливими, але не змістовними. Тому досліджуваних, у котрих домінували нейтральні відповіді, нами були віднесені до молоді, котрі мають середній рівень самопрезентації. Ще 37 % досліджуваних – мають низький рівень. Особи, котрі мають низький рівень самопрезентації, частіше за все відповідаючи на питання «Хто Я?» перераховували свої негативні характеристики. Наприклад: «негарна»,

«жорстокий», «лінивий», «егоїстична», «нерішуча людина» та інші. Також серед досліджуваних, що мають низький рівень самопрезентації, були такі, що написали про себе дуже мало (2-4 фрази) та не змістовно. Ми не можемо стверджувати, що оцінка рівня самопрезентації в даному випадку об'єктивна, однак відсутність або не змістовність відповідей – це факт дослідження, що нами встановлений.

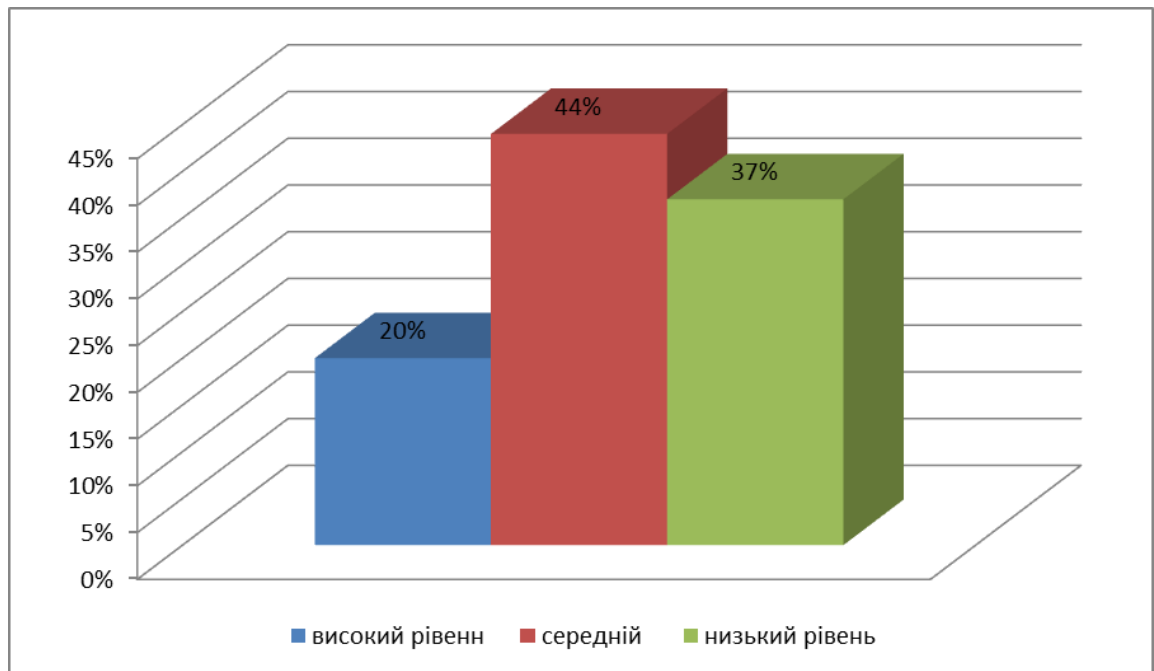

Рис. 2.3 Графічний розподіл результатів досліджуваної молоді за рівнем самопрезентації за методикою «Хто Я?»

Та лише 20% досліджуваних мають високий рівень самопрезентації. Для них більш властиво надавати відповіді на питання «хто Я?», що мають позитивний характер (наприклад, «відповідальна», «добрий», «турботлива» та інші), а судження про самих себе відрізняються змістовністю.

Аналізуючи отримані результати за допомогою контент-аналізу з метою виявити уявлення молоді про власне Я, про самоусвідомлення особистості, про власну ідентичність, її показники, нами було проведено контент-аналіз відповідей досліджуваних. Отримані результати досліджуваної молоді представлені в таблиці 2.1.

Встановлено, що на першому місці знаходяться категорія «сімейний статус» (30 відповідей). Це вказує на те, що сімейний статус та сімейна сфера для молоді в віці ранньої дорослості є важливою. Можна сказати, що основою їх «Я-образу» є сімейний статус.

Таблиця 2.1

Результати дослідження жінок у незареєстрованому шлюбі за тестом М. Куна та Мак-Партленда «Хто Я»

Категорії	Відповіді
Сімейний статус (30 відповідей)	«Дружина», «чоловік» (90 %), «кохана дружина» (20 %); «мама», «тато» (10 %).
Зовнішність (30 відповідей)	«Приваблива(ий)» (100 %), «гарна(ий)» (72 %), «сексуальна» (16 %) «струнка(ий)» (13 %), «високий» (10%), «спортивний» (13%), «молодий» (20%).
Моральні якості (25 відповідей)	«Добра(ий)» (53 %), «спокійна(ий)» (33 %), «толерантна» (33 %), «відповідальна(ий)» (20 %), «працьовита(ий)» (16 %), «чуйна» (16 %), «чесний» (10%), «турботливий» (13%), «терплячий» (16 %).
Роль у соціумі (23 відповіді)	«Дочка», «син» (70 %), «сестра», «брат» (56 %), «студентка» (13 %), «онучка», «онук» (33 %), «домогосподарка» (23 %),
Узагальнені (22 відповіді)	«Жінка», «чоловік» (72 %), «людина» (23 %).
Професійний статус (20 відповідей)	«Професіонал» (70 %), «менеджер» (16 %), «вчителька» (10 %), «лікар» (5 %), «психолог» (5 %), «фахівець» (33%), «керівник» (10%).
Майбутнє (20 відповідей)	«Майбутня мама» (73 %) «у майбутньому хороший спеціаліст» (47 %).
Відношення до себе (2 відповіді)	«Істеричка» (5 %), «схиблена» (5 %).

Категорія «зовнішність» також має перше місце, оскільки вона представлена 30 відповідями досліджуваних. Дані відповіді молоді мають позитивні висловлювання («приваблива», «гарна», «струнка», «молодий»). Можна сказати, що для молоді зовнішність є значущою сферою самоусвідомлення.

Моральні якості для молоді у віці ранньої дорослості також виявилися значущими (25 відповідей). Дані відповіді також мають позитивний аспект («чуйна», «добра», «толерантна», «спокійна», «терплячий», «турботливий», «чесний»). Можна сказати, що сфера моральності є важливою в структурі самоусвідомлення особистості в віці ранньої дорослості.

Категорія «роль у соціумі» має 23 відповіді. Дані висловлювання стосуються ролі сімейної та соціальної («дочка», «сестра», «студентка», «онучка», «онук»).

Відповіді досліджуваних також мали узагальнений характер висловлювань (22 відповіді): «жінка», «чоловік», «людина».

Категорія «професійний статус» та «майбутнє» має однакове значення для досліджуваної молоді, оскільки в кожній категорії по 20 відповідей.

Остання категорія має лише 4 відповіді «відношення до себе». Але ці відповіді показують негативні тенденції оцінки: «істерична», «схиблена». Це може вказувати на те, що у досліджуваних домінує негативне відношення до себе, оскільки вони асоціюють дані риси поведінки з власною особистістю.

Слід вказати, що досліджувані вказували на сімейний статус, зовнішність, моральні якості та роль у соціумі по декілька висловлювань.

Аналізуючи отримані результати можна говорити про те, що для молоді в віці ранньої дорослості важливими категоріями виявилися – сімейний статус, зовнішність, моральні якості, роль у соціумі, професійний статус. Та слід вказати, що світоглядні позиції (філософські, релігійні, політико-ідеологічні), інтереси виявилися не значущими для досліджуваних взагалі. Це може вказувати на низький рівень рефлексії молоді.

Когнітивний аспект самоусвідомлення більшості молоді у віці ранньої дорослості має наступні особливості: для молоді важливе значення має їх сімейний статус та сімейна сфера. Можна сказати, що стрижнем їх «Я-образу» є сімейний статус. Також для молоді важлива сфера зовнішності, моральних якостей, ролі в соціумі, професійного статусу. Світоглядні позиції та інтереси для них виявилися не значущими. Можна припустити, що більшість молоді у віці 23-26 років мають орієнтацію на зовнішнє оточення (статус сімейний, професійний, соціальний, зовнішність), а на власні переживання не звертають уваги.

Отже, уявлення молоді про себе мають відтінок емоційних переживань, які пов'язані з їх сімейним статусом, сферою майбутнього та зовнішнього схвалення.

Далі ми порівнювали отримані дані чоловіків та жінок у віці ранньої. Встановлено, що для жінок сімейний статус виявився більш значущим, на відміну від чоловіків. Можемо припустити, що це пов'язано з тим, що на несвідомому рівні жінки більш прагнуть до створення сім'ї в цьому віці, або більш прагнуть зареєструвати свої відносини перебуваючи у цивільному шлюбі.

Категорія – майбутнє та негативне відношення до себе у чоловіків не зустрічалися взагалі. Сфера майбутнього для чоловіків у віці ранньої дорослості не значуща, а отже вони не ототожнюють себе з майбутніми характеристиками та станами. Також вони не характеризують та не описують себе з негативної точки зору, що вказує знов таки на більш позитивне самоствавлення.

За допомогою ϕ – критерій Фішера, нами було встановлено достовірні розбіжності між досліджуваними жінкам та чоловіками у віці ранньої дорослості у рівні самопрезентації. Тобто, за показником «рівень самопрезентації» відсоткова доля жінок у віці 23-26 років, що мають високий рівень самопрезентації, перевищує відсоткову долю чоловіків ($\phi_{\text{ем.}} = 2,78$, при $p \leq 0,05$). Тобто, для чоловіків більш властиво

низький рівень самопрезентації, ніж для жінок. У жінок у 63% випадках виявлений середній рівень презентації (середня кількість слів – 10). А у чоловіків у 56% випадках виявлено низький рівень презентації (середня кількість слів – 6), при цьому кількість позитивних самоописів у чоловіків дещо вище (91% від загальної кількості слів), ніж у жінок (81%). Отже, для чоловік ранньої дорослості більш властиво надавати мало відповідей на питання «хто Я?» та менш змістовні.

З метою виявити рівень розвитку вольової саморегуляції, здатності молоді свідомо керувати власними станами, діями, бажань, як прояв регулятивного компонента самоусвідомлення особистості (запропонованої моделі О. Селезньової), використано *опитувальник «Дослідження вольової саморегуляції» О. Звєркова та Є. Ейдмана.*

Спочатку нами було розглянуто та проаналізовано отримані результати за шкалою «вольова саморегуляція». Отримані результати зображені на рис. 2.4. Нами було встановлено, що 60 % досліджуваної молоді у віці 23-26 років мають високий рівень вольової саморегуляції. Тобто, для них характерно емоційна зрілість, енергійність, активність, вільність, самостійність. Для них характерно прояв спокою, врівноваженості, впевненості в собі, міцність та стабільність власних намірів, певна об'єктивність справжність поглядів, розвинене почуття власного боргу. Зазвичай, їм властиво вміти гарно рефлексувати особистісні мотиви, цілеспрямовано та послідовно реалізовувати виниклі наміри. Досить добре вміють розподіляти зусилля та контролювати власні вчинки, характерно наявність вираженої соціально-позитивної спрямованості. У деяких стресових ситуаціях можливо наростання внутрішньої напруги, що пов'язана з потребою та бажанням контролювати кожен аспект власної поведінки та підвищення тривоги при виникненні найменшої її спонтанності.

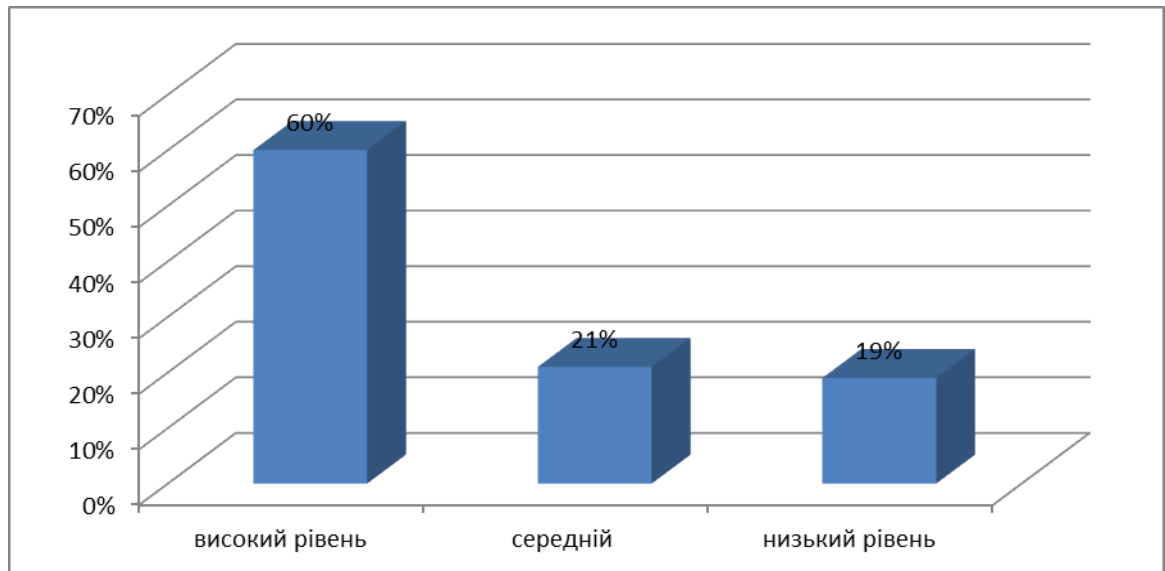

Рис. 2.4 Графічний розподіл результатів досліджуваних за шкалою «Вольова саморегуляція» за опитувальником «Дослідження вольової саморегуляції»

Також було діагностовано у 19 % досліджуваних осіб у віці 23-26 років низький рівень за шкалою «Вольова саморегуляція». Отримані результати свідчать про те, що ці досліджувані особи є людьми чутливими, емоційно нестійкими, раними, невпевненими. Рефлексивність характерна невисока, а загальний фон активності особистості, зазвичай знижений. Властиво імпульсивність, запальність і мінливість намірів. Ці особливості можуть бути пов'язані як з незрілістю, інфантильністю, так і з вираженою витонченістю натури, що не підкріплена здатністю до самоконтролю.

Ще 21 % досліджуваної молоді мають середній рівень вольової саморегуляції, що свідчить про ситуаційне вміння керувати своїми діями, власною поведінкою.

Далі ми розглядали отримані результати за шкалою «наполегливість» (див. рис. 2.5.). 58 % досліджуваної молоді у віці ранньої дорослості мають високий рівень за даним показником, що свідчить про те, що більшість молоді є діяльною, працездатною, активно прагне до виконання наміченого. Їх мобілізують труднощі та перепони, що виникають на шляху до власної мети, проте можуть відволікати

альтернативи та спокуси, важливою цінністю виступає розпочата справа. Для них властиво проявляти повагу до соціальних норм, намагання та бажання підпорядкувати їм свою поведінку. В крайніх випадках можлива втрата гнучкості поведінки.

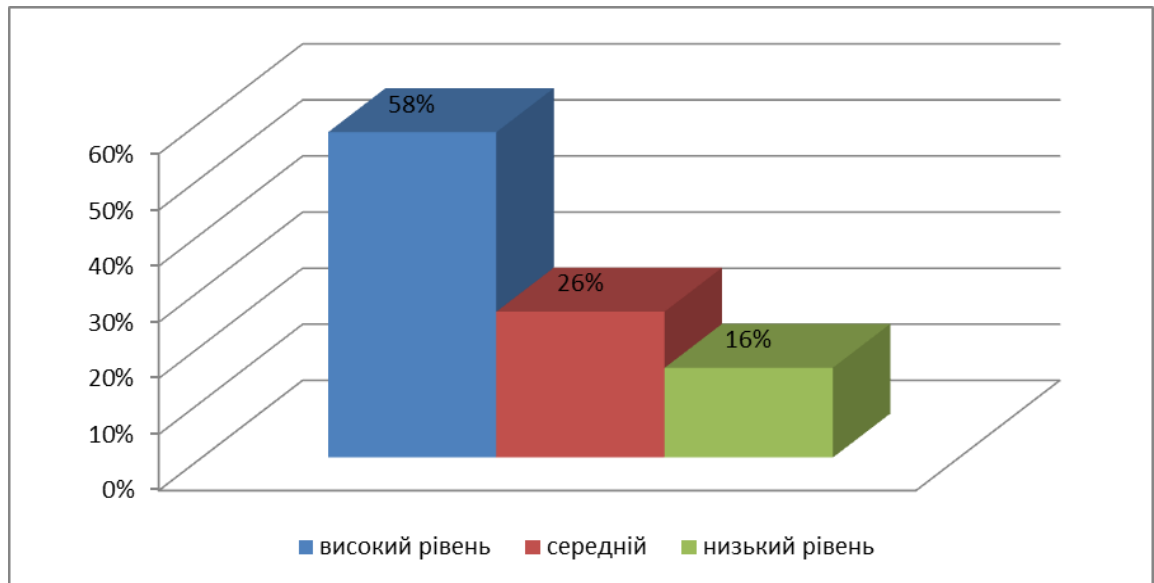

Рис. 2.5 Наочне зображення розподілу результатів досліджуваних за шкалою «наполегливість» за опитувальником Зверькова-Ейдмана

У 26 % досліджуваної молоді у віці ранньої дорослості діагностовано середній рівень за показником «наполегливість», що свідчить про ситуативний прояв прагнення до завершення розпочатої справи. Це може свідчити про рівень особистого інтересу, значущості самої справи та інших факторів.

Ще 16 % досліджуваних осіб у віці 23-26 років за даною шкалою мають низькі показники. Отримані результати можуть свідчити про їх підвищену лабільність, нестійкість, мінливість, невпевненість, імпульсивність, що у свою чергу може призвести до непослідовності та деякої незібраності поведінки. Знижений фон активності та працездатності може у них компенсуватися підвищеною чутливістю, вразливістю, сприйнятливістю, гнучкістю та тенденцією до вільного розуміння трактування соціальних норм.

За шкалою «самовладання» 63 % досліджуваної молоді віку ранньої дорослості мають високий рівень (див. рис. 2.6.). Тобто, більш досліджуваних є емоційно стійкими, уміють гарно володіти собою в різних ситуаціях. Властиво наявність внутрішнього спокою, впевненості в собі, що звільняє від страху перед невідомістю, підвищує готовність особистості до сприйняття нового, невідомого і може поєднуватися зі свободою поглядів, тенденцією до новаторства і радикалізму. Разом з тим спостерігається прагнення до безперервного самоконтролю, надмірне усвідомлене обмеження спонтанності може призвести до значного підвищення внутрішньої напруги, домінуванню відчуття постійної заклопотаності й стомлюваності.

26 % досліджуваних мають середні показники за шкалою «самовладання», що свідчить про їх ситуаційний довільний контроль емоційних реакцій та станів.

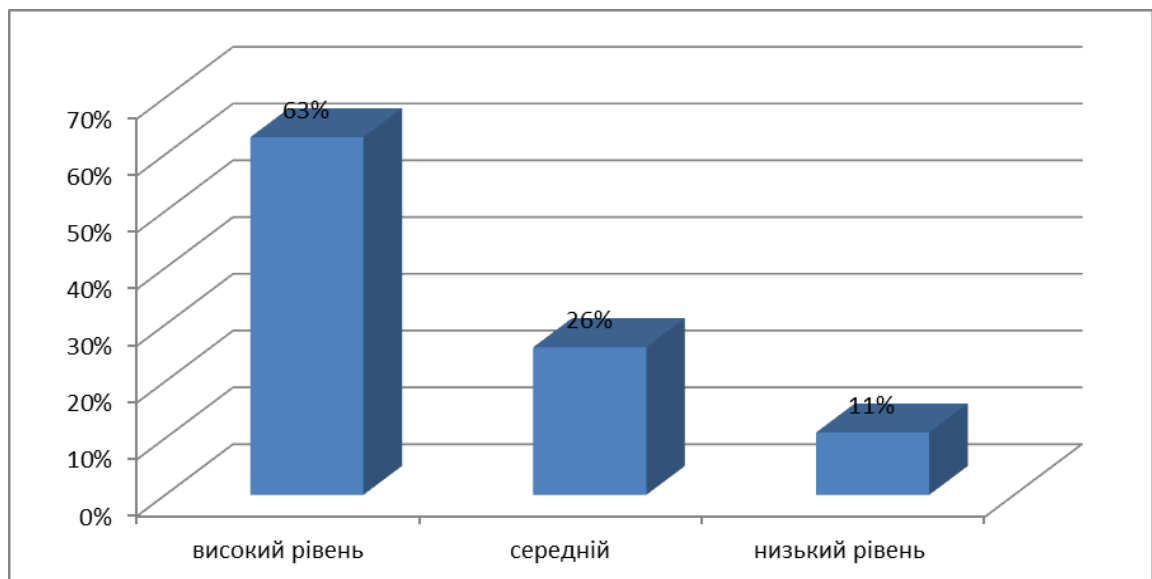

Рис. 2.6 Розподіл результатів досліджуваних за шкалою «самовладання» за опитувальником «Дослідження вольової саморегуляції»

11% досліджуваних – мають низький рівень. Дані результати свідчать про те, що для них більш властиво спонтанність та імпульсивність в поєднанні з вразливістю та переважанням традиційних

поглядів, що відгороджують досліджуваних від сильних та глибоких переживань та внутрішніх конфліктів, значно сприяють непохитному фону настрою.

Аналізуючи отримані результати за опитувальником «Дослідження вольової саморегуляції» О. Зверькова та Є. Ейдмана, нами було встановлено, що для більшості досліджуваної молоді у віці ранньої дорослості властиво високий рівень вольової саморегуляції, самовладання та наполегливості. Тобто, для більшості осіб у віці 23-26 років характерно емоційна зрілість, впевненість в собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів. Вони добре вміють контролювати власні дії, розподіляти зусилля, уміють володіти собою в різних ситуаціях, активно прагнути до виконання наміченого, завершувати розпочату справу.

При підрахунку ϕ – критерію Фішера, з метою оцінити достовірність відмінностей та виявити статистичні розбіжності у чоловіків та жінок віком 23-26 років регулятивного компонента самоусвідомлення молоді, а саме за рівнем прояву саморегуляції, самовладання та наполегливості, нами не було виявлено достовірних відмінностей.

Опитувальник «Стратегії самоствердження особистості» Є. Нікітіна, Н. Харламенкової дозволив нам проаналізувати особливості регуляторного компонента самоусвідомлення особистості у віці ранньої дорослості. Отримані результати вказують про те, що за стратегією самоствердження «самоліквідація» більшість молоді (51 % досліджуваних) мають низький рівень; 33% досліджуваних мають середній та 16 % досліджуваних – низький рівень. Високий рівень конструктивної стратегії мають більшість молоді у віці ранньої дорослості (60 % досліджуваних); 14 % досліджуваних осіб мають середній рівень та 26 % досліджуваних мають низький. Більшість молоді у віці 23-26 років (66 % досліджуваних) мають низький рівень

агресивної стратегії самоствердження; 23 % досліджуваних мають високий та 11 % досліджуваних – середній рівень.

Таблиця 2.2.

Результати дослідження за опитувальником «Стратегії самоствердження особистості» Є. П. Нікітіна, Н. Є. Харламенкової

Стратегії самоствердження	Рівні виразності					
	К-ть	Високий	К-ть	Середній	К-ть	Низький
Самоліквідація	7	16 %	14	33 %	22	51 %
Конструктивна	26	60 %	6	14 %	11	26 %
Агресивна	10	23 %	5	11 %	29	66 %

Отже, можна стверджувати, що більшість молоді у віці ранньої дорослості мають конструктивну домінуючу стратегію самоствердження. Для людей, яким притаманна ця стратегія, характерно відповідати без запинки, говорити досить голосно і природним для себе тоном, охоче обговорювати запропоновану тему, відкрито висловлювати свою думку і вислуховувати інше, не обов'язково критикуючи останнє. Це свідчить про те, що молодь конструктивно відноситься до своєї особистості, можуть планувати своє майбутнє та втілювати його в життя.

Агресивна стратегія зустрічається у 23 % досліджуваних осіб віком 23-26 років. Для таких людей характерно відповідати перш ніж співрозмовник встиг закінчити свою думку, говорити голосно, дивитися на інших зверхньо, нав'язувати свою точку зору.

І лише для незначної частини досліджуваних осіб у віці 23-26 років (16 % досліджуваних) властиво мати панівну стратегію «самоліквідація». Для цього типу особистості характерно говорити «так» у тих випадках, коли слід сказати «ні», уникати ситуацій, де необхідно брати ініціативу на себе. Є тенденція приховувати власну думку й

адекватні емоційні реакції по перевазі невизначених і маловиразних форм мовного спілкування.

Отже, можна стверджувати, що більшість молоді у віці ранньої дорослості використовують конструктивну стратегію самоствердження, що відображає особливості їх самоусвідомлення на регуляторному рівні, описує уявлення молоді про себе в спілкуванні, у виборі стратегії поведінки.

Порівнюючи отримані результати самоусвідомлення на регуляторному рівні жінок та чоловіків у віці ранньої дорослості нами було виявлено наступне: відсоткова доля чоловіків у віці ранньої дорослості, що використовують агресивну стратегію, перевищує відсоткову долю жінок ($\varphi_{em}=2,76$, $p\leq 0,05$). Дані результати вказують на те, що чоловіки більш схильні до агресивної стратегії, відповідати перш ніж співрозмовник встигне закінчити свою думку, дивитися на інших зверхньо, нав'язувати свою точку зору, ніж жінки. Також встановлено, що відсоткова доля жінок віком 23-26 років, що використовують стратегію «самоліквідація», перевищує відсоткову долю чоловіків ($\varphi_{em}=2,58$, $p\leq 0,05$). Тобто, для жінок у віці ранньої дорослості більш властиво уникати ситуацій, де необхідно брати ініціативу на себе, приховувати власну думку.

Отже, можемо стверджувати, що регуляторний компонент самоусвідомлення молоді у віці ранньої дорослості характеризується адекватною формою самоствердження та використанням конструктивної стратегії не залежно від статі. Проте слід зазначити, що для жінок більш властиво використання стратегії самоліквідації, ніж для чоловіків, а чоловікам більш характерно використання агресивної стратегії самоствердження, ніж жінкам.

Висновки до другого розділу

Підсумовуючи результати проведеного дослідження варто зазначити наступне:

Когнітивний аспект самоусвідомлення більшості молоді у віці ранньої дорослості має наступні особливості: для молоді важливе значення має їх сімейний статус. Також важлива сфера зовнішності, моральних якостей, ролі в соціумі, професійного статусу. Світоглядні позиції та інтереси для них виявилися не значущими. Таким чином, уявлення молоді про власне Я мають відтінок емоційних переживань, що пов'язані з їх сімейним статусом, сферою майбутнього та зовнішнього схвалення. Встановлено, що для жінок сімейний статус виявився більш значущим, ніж для чоловіків. Категорія «майбутнє» та «негативне відношення до себе» у чоловіків не діагностові. Тобто, вони не описують себе з негативно, що свідчить про більш позитивне самоствавлення. За допомогою ф критерію Фішера встановлено, що для чоловіків більш властиво низький рівень самопрезентації, ніж для жінок. Вони більш схильні надавати мало варіантів відповідей та менш змістовні на питання «хто Я?».

Емоційно-ціннісний компонент самоусвідомлення молоді у віці ранньої дорослості характеризується тим, що більшість досліджуваних мають підвищену рефлексивність і критичність; адекватно відносяться до власних недоліків та невдач; приймають себе такими, якими вони є. Та пропри це, мають незадоволеність своїми можливостями; вважають, що їх характер не здатний викликати повагу, симпатію в інших; не мають інтересу до свого внутрішнього світу; мають ригідність Я-концепції та мають внутрішній конфлікт, сумніви, що супроводжуються почуттям провини. Також слід зазначити, що діагностовано негативне ставлення до своєї моральності, волі, цілеспрямованості; для молоді більш властиво негативне емоційне самоствавлення, але попри це почуваються комфортно, що свідчить про високий рівень адаптованості сучасної молоді. Слід зазначити, що чоловіки в віці ранньої дорослості

більш позитивно ставляться до власного уявлення про себе, більш схильні приймати себе такими, як вони є, ніж жінки. Для чоловіків в структурі самоствавлення пріоритетними є прихильності до себе, почуття симпатії. У жінок найбільшу вираженість має показник за шкалою «дзеркальне Я», що свідчить про важливість їх уявлень про те, наскільки вони можуть викликати схвалення і повагу з боку навколишніх людей. За допомогою ф критерію Фішера встановлено, що чоловіки мають вищий рівень самосприйняття, аутосимпатії та нижчий рівень сформованості «дзеркального Я» та «внутрішньої неупорядкованості», ніж у жінок у віці ранньої дорослості. Тобто, у чоловіків самоусвідомлення більшою мірою опирається на власні емоції, а не на соціальну бажаність і ставлення інших людей, а у жінок ставлення інших людей визначає їх міру любові до себе. Чоловіки мають більш позитивне ставлення до своєї моральності, волі, цілеспрямованості, до себе, приймають себе разом зі своїми недоліками, ніж жінки.

Регуляторний компонент самоусвідомлення у молоді у віці ранньої дорослості характеризується високим рівнем вольової саморегуляції, самовладанням та наполегливості. Тобто, для них характерно емоційна зрілість, впевненість в собі, реалістичність поглядів, стійкість намірів. Вміють контролювати власні дії, володіти собою в різних ситуаціях, розподіляти зусилля, завершувати розпочату справу. Достовірних відмінностей у рівні сформованості саморегуляції, самовладання та наполегливості у чоловіків та жінок віком 23-26 років не виявлено.

Також встановлено, що для молоді властиво використовувати конструктивну стратегію самоствердження, що відображає особливості їх самоусвідомлення на регуляторному рівні, описує уявлення молоді про себе в спілкуванні, у виборі стратегії поведінки. Однак для жінок більш властиво використання стратегії самоліквідації, а чоловікам більш характерно використання агресивної стратегії самоствердження.

ВИСНОВКИ

За результатами теоретичного аналізу та емпіричного дослідження проблеми самоусвідомлення особистості у віці ранньої дорослості, ми маємо підстави для формування наступних висновків:

1. Здійснено теоретичний аналіз сутності поняття «самоусвідомлення». Встановлено, що самоусвідомлення – це усвідомлення особистістю своєї ідентифікації, власної автономності. Здійснено теоретичний аналіз сутності поняття «самоусвідомлення». Встановлено, що самоусвідомлення – це усвідомлення особистістю своєї ідентифікації, власної автономності. Значно сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості, сталості, гармонізації, прийняття та тотожності себе як особистості, також впливає на інтерпретацію набутого досвіду, формує власні очікування щодо себе та власної поведінки. Самоусвідомлення особистості пов'язане з поняттями ідентичність, самовизначення, самоідентифікація.

2. З'ясовано, що самоусвідомлення є багатомірним утворенням, що має свою структуру. Розмаїття наукових поглядів щодо структури дозволяє нам більш чітко зрозуміти сутність феномену «самоусвідомленість» саме через виділення когнітивного, емоційно-ціннісного та регуляторного її компонентів (відповідно до структури запропонованої О. Селезньової). Когнітивний компонент самоусвідомлення полягає у раціональній оцінці себе як особистості, порівнянні себе з іншими, зіставленні власних якостей з внутрішнім еталоном. Емоційно-ціннісний компонент виступає поєднанням загального емоційного самоствавлення та самооцінки. Регуляторний компонент описує уявлення про себе в діяльності та спілкуванні, вміння керувати власною поведінкою.

3. Емпірично встановлено, що когнітивний компонент самоусвідомлення молоді у віці ранньої дорослості має наступні особливості: для молоді важливе значення має їх сімейний статус, сфера

зовнішності, моральні якості, ролі в соціумі, професійний статус. Світоглядні позиції та інтереси виявилися не значущими. Тобто, уявлення молоді про власне Я мають відтінок емоційних переживань, що пов'язані з їх сімейним статусом, сферою майбутнього та зовнішнього схвалення.

Емоційно-ціннісний компонент самоусвідомлення особистості у віці ранньої дорослості полягає у наступному: для молоді властиво підвищена рефлексивність і критичність, схильні адекватно відноситися до власних недоліків та невдач, намагаються приймають себе такими, якими вони є. Проте мають незадоволеність своїми можливостями, вважають, що їх характер не здатний викликати повагу, симпатію в інших, не мають інтересу до свого внутрішнього світу, мають ригідність Я-концепції та мають внутрішній конфлікт, сумніви, що супроводжуються почуттям провини. Виявлено, що молодь у віці ранньої дорослості схильна відчувати невпевненість в собі, мати сумніви у цінності власної особистості, ригідність Я-концепції, але при цьому приймати себе такими, які вони є та адекватно відноситися до власних недоліків та невдач. Даний феном властивий через те, що у молоді діагностовано наявність внутрішніх конфліктів, що підтверджує дану невідповідність.

Регуляторний компонент самоусвідомлення у молоді у віці ранньої дорослості характеризується високим рівнем вольової саморегуляції, самовладанням й наполегливості та використовувати конструктивну стратегію самоствердження, що описує уявлення молоді про себе в спілкуванні як впевнених в собі, властиво конструктивно відноситься до своєї особистості, можуть планувати своє майбутнє та втілювати його в життя.

4. Розглянуто статеві відмінності самоусвідомлення особистості у віці ранньої дорослості. Встановлено, що певні відмінності в когнітивному компоненті самоусвідомлення особистості, а саме: для

жінок сімейний статус виявився більш значущим, ніж для чоловіків; категорія «майбутнє» та «негативне відношення до себе» у чоловіків не діагностові, їм не властиво описувати себе негативно, що свідчить про більш позитивне само ставлення; проте для чоловіків властиво нижчий рівень самопрезентації, схильні надавати мало варіантів відповідей та менш змістовні на питання «хто Я?», ніж для жінок.

Розглядаючи емоційно-ціннісний компонент самоусвідомлення особистості у віці ранньої дорослості виявлено, що чоловіки мають вищий рівень самосприйняття, аутосимпатії та нижчий рівень сформованості «дзеркального Я» та «внутрішньої неупорядкованості», ніж жінки. Чоловіки більш позитивно ставляться до власного уявлення про себе, а не орієнтуються на соціальну бажаність і ставлення інших людей, більш схильні приймати себе такими, як вони є, мають більш позитивне ставлення до своєї моральності, волі, цілеспрямованості, ніж жінки. У жінок ставлення інших людей визначає їх міру любові до себе.

Регуляторний компонент: не встановлено достовірних відмінностей у рівні сформованості вольової саморегуляції, наполегливості, самовладання; і чоловікам і жінкам властиво домінування конструктивної стратегії самоствердження. Проте для жінок більш властиво використання стратегії самоліквідації, ніж чоловікам, а чоловікам більш характерно використання агресивної стратегії самоствердження, ніж жінкам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко В. О. Математична статистика для психологів / В. О. Андрієнко. – Одеса : Астропринт. – 2001. – 232 с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 421 с.
3. Болотова А. К. Развитие самосознания личности: временной аспект / А. К. Болотова // Вопросы психологи. – 2006. – № 2. – С. 116-125.
4. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
5. Гошовська Д., Гошовський Я. Самоусвідомлення особистості з психофізичними вадами: емпіричний вимір проблеми / Д. Гошовська, Я. Гошовський // Психологічні перспективи. – 2019. – Вип. 33. – С. 91-102.
6. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: Навчальний посібник / О. Є. Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с.
7. Завалевська О. В. Педагогічні умови формування професійного самоусвідомлення майбутніх фахівців вищих технічних навчальних закладів: дис. кандид. пед. наук : 13.00.04 / О. В. Завалевська. – Одеса, 2011. – 259 с.
8. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1990. – 367 с.
9. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т. 1. / А. Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – 392 с.
10. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі / С. Д. Максименко. – К.: Форум, 2002. – 106 с.
11. Назарчук О. М. Теоретичний аналіз особливостей самоствавлення особистості / О. М. Назарчук // Актуальні проблеми психології: психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія: збірник наукових праць Інституту психології ім.

Г. С. Костюка АПН України. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2010. – Т. IX. – Ч. 5. – С.216-221.

12. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Учебное пособие / А. Д. Наследов. – СПб.: Речь, 2004. – С. 67 - 72.

13. Павлова І. Ю. Проблема самоусвідомлення образу «Я» в осіб з ДЦП / І. Ю. Павлова // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – 2007. – № 3 (5). – С. 246-255.

14. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: у 2-х т. / М. Й. Боришевський, М. І. Алексеєва, В. В. Антоненко та ін.; за заг. ред. М. Й. Боришевського. – К.: Дніпро, 2001. – Т. 2. – С. 120-139.

15. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др.; под общей ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. – 2-е изд., доп. и перераб. – СПб. : Питер, 2007. – 560 с.

16. Продан О. О. Аналіз структури самоусвідомлення особистості в процесі пізнання своїх психологічних характеристик / О. О. Продан // Теоретичні та прикладні проблеми психології. – 2015. – № 1(36). – С. 322-331.

17. Продан О. О. Особливості самоусвідомлення у студентів / О. О. Продан // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. – 2013. – Вип. 46 (2). – С. 210-217.

18. Продан О. О. Особливості структури процесу самоусвідомлення у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях / О. О. Продан // Вісник післядипломної освіти. – 2012. – Вип. 8. – С. 282-289.

19. Продан О. О. Психологічні особливості самоусвідомлення особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук:

19.00.01 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка / О. О. Продан. – Київ, 2016. – 18 с.

20. Продан О. О. Розгляд психологічних чинників, які впливають на самоусвідомлення сучасної молоді / О. О. Продан // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології – 2013. – Вип. 20. – С. 554-565.

21. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека / А. А. Реан. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 651 с.

22. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.

23. Рубинштейн С. Л. Самосознание личности и ее жизненный путь. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 270 с.

24. Румянцева Т. В. Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре / Т. В. Румянцева. – СПб.: Речь, 2006. – 176 с.

25. Сатир В. Как строить себя и свою семью / [пер. с англ. М. А. Макарушкина, А. В. Новикова] / В. Сатир. – М.: Педагогика-Пресс, 1992. – 192 с.

26. Селезнева О. В. Динамика становления когнитивного и эмоционально-ценностного компонентов самосознания на протяжении подросткового и юношеского возрастов: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук: спец.: 19.00.13/ Дальневосточный государственный университет путей сообщения / О. В. Селезнева. – Хабаровск, 2006. – 96 с.

27. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2006. – 350 с.

28. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1972. – 303 с.
29. Ставицька С. О., Кутішенко В. П. Теоретичне обґрунтування розвитку структури самосвідомості особистості / С. О. Ставицька, В. П. Кутішенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки. – 2016. – Вип. 4 (49). – С. 140-147
30. Столин В. В. Опросник самоотношения / В. В. Столин, Р. С. Пантилеев // Практикум по психодиагностике : Психодиагностические материалы. – М., 1988. – С. 123-130.
31. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 284 с.
32. Столяренко Л. Д. Основы психологии: учеб пособие / Л. Д. Столяренко. – Ростов на Дону: Феникс, 2007. – 671 с.
33. Титаренко Т. М. Самоотношение / Т. М. Титаренко // Психология личности: Словарь-справочник. – К.: Рута, 2001. – 110 с.
34. Тихонова А. А. Самосознание и прогнозирование: акмеологические аспекты: моног. / А. А. Тихонова. – Ульяновск: Вектор-С, 2008. – 96 с.
35. Уйсімбаєва Н. В. Розвиток самосвідомості майбутнього вчителя як передумова ефективності його самовдосконалення / Н. В. Уйсімбаєва // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2015. – III (30). – Issue: 59. – P. 58-61.
36. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – С. 426-433.
37. Чеснокова И. И. Самосознание, саморегуляция, самодетерминация личности / И. И. Чеснокова // Проблемы психологии личности / под ред. Е. В. Шороховой. – М., 1982. – 245 с.

38. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов. – К.:
Либідь, 2002. – 560 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, _____, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____ (дата)

_____ (підпис)

_____ (ім'я, прізвище)